

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարան,
հայցորդ

ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՉՆԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Բնապահպանական իրավիճակի նկատելի վատթարացման պայմաններում ավելի ու ավելի ենք մտա-
հոգվում այն մասին, թե որքանով են այսօր պաշտպանված մեր հիմնական իրավունքները: Հատկապես
կարևորվում է առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքի և անձնական ու ընտանեկան կյանքը պաշտպանե-
լու իրավունքի միջև կապը, քանի որ շրջակա միջավայրի անբարենպաստ պայմանները կարող են անմիջա-
կանորեն ազդել մարդու ֆիզիկական և հոգեկան առողջության, ինչպես նաև անձնական և ընտանեկան բա-
րեկեցության վրա:

Հետազոտության նպատակներ

Աշխատանքի նպատակն է անցկացնել շրջակա միջավայրի ոլորտում իրավունքի և անձնական ու ըն-
տանեկան կյանքի պաշտպանելու անձեռնմխելիության իրավունքի փոխազդեցության իրավական վերլու-
ծություն, բացահայտել միջազգային և ներպետական մոտեցումները ու այդ իրավունքների ապահովման
խնդրահարույց ոլորտները:

Մեթոդներ

Հետազոտության մեթոդները ներառում են համեմատական իրավական վերլուծություն, կարգավորող
ակտերի համակարգում, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի և ՀՀ
իրավական ակտերի վերլուծություն, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի ոլորտի մի-
ջառարկայական գրականության ուսումնասիրություն:

Եզրակացություններ

Անհրաժեշտ է կատարելագործել կարգավորող կիրառական մեխանիզմները, ապահովել մարդու իրա-
վունքների պաշտպանության համապարփակ մոտեցում՝ հաշվի առնելով շրջակա միջավայրի գործոնները, և
մեծացնել քաղաքացիների մասնակցությունը շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի և պաշտպանության հետ
կապված որոշումների կայացմանը:

Արդյունքներ

Ուսումնասիրության արդյունքում եկանք այն եզրահանգման, որ չնայած շրջակա միջավայրի պայման-
ների և անձնական կյանքի ու ընտանեկան կյանքի իրավունքի միջև կապի պաշտպանական ճանաչմանը, գոր-
ծող իրավական մեխանիզմները դեռևս բավարար արդյունավետ չեն:

Բացահայտվել են հետևյալ հիմնական խնդիրները՝ հատակ իրավական չափանիշների բացակայու-
թյուն, որոնց միջոցով շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունը կարող է համարվել անձնական կյանքին մի-
ջամտություն և շրջակա միջավայրի գործոնների անբավարար ինտեգրում քաղաքաշինական որոշումների
կայացման և շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի համակարգերում:

Վերլուծությունը ցույց տվեց, որ քաղաքացիների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունն
ապահովելու համար անհրաժեշտ է մշակել ավելի կոնկրետ իրավական գործիքներ և սահմանել թափանցիկ
ընթացակարգեր հանրության մասնակցությունն ապահովելու շրջակա միջավայրի կարևոր որոշումներ կա-
յացնելու համար: Արդյունքները ընդգծում են համալիր մոտեցման անհրաժեշտությունը, որը կհամապատաս-
խանեցնի շրջակա միջավայրի չափանիշները անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իմստիտուտին:

*Հիմնաբաներ - Շրջակա միջավայրի իրավունք, անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունք,
շրջակա միջավայրի պաշտպանություն, մարդու իրավունքների պաշտպանություն, Մարդու իրավունքների
եվրոպական դատարան, Հայաստանի Հանրապետություն:*

Ներածություն

Շրջակա միջավայրի և մարդու իրավունքների
միջև անբաժանելի կապի մասին գաղափարները
սկսեցին ի հայտ գալ 20-րդ դարի վերջին: Այսպի-
սով, դեռևս 1972 թվականին Ստոկհոլմում կայա-
ցած ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի վերաբերյալ կոն-
ֆերանսում հռչակվեց, որ յուրաքանչյուր մարդ ու-
նի «հիմնարար իրավունք ապրելու այնպիսի միջա-
վայրում, որը բավարար է կյանքի և բարեկեցու-
թյան պատշաճ մակարդակի համար»¹: Դեռևս 1972

թվականին ամերիկացի իրավագետ Ք. Սթոունը
հրապարակեց «Արդյոք պե՞տք է, որ ծառերը կան-
գուն լինեն» հոդվածը՝ բարձրացնելով այն հարցը,
թե արդյոք անտառներն ու այլ բնական օբյեկտնե-
րը պետք է ունենան օրինական իրավունքներ :

Մարդու անձնական կյանքի իրավունքը
պրակտիկորեն իրացվում է միայն բարենպաստ շր-
ջակա միջավայրի պայմաններում: Աղմուկը, թա-
փոնները և թունավոր արտանետումները խաթա-
րում են տան խաղաղությունն ու հարմարավետու-

թյունը, առաջացնում են առողջության համար մշտական վտանգ և առաջացնում հոգեբանական անհանգստություններ: Սա հաստատվում է Եվրոպական դատարանի դատական նախադեպերով: Օրինակ՝ Case of López Ostra v. Spain (ՄԻԵԴ, 1994 թվականի դեկտեմբերի 9) գործում, որը վերաբերում էր թափոնների վերամշակման գործարանից օդի մշտական աղտոտման հետևանքով դիմողի իրավունքների խախտմանը, Դատարանը գտել է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ նույնիսկ առողջությանը անմիջական սպառնալիքի բացակայության դեպքում «շրջակա միջավայրի լուրջ աղտոտումը կարող է ազդել մարդու բարեկեցության վրա և խանգարել նրան վայելել իր տունը այնպես, որ կարող է տուժել նրա անձնական և ընտանեկան կյանքը»: Ի վերջո, Դատարանը պարտավորեցրել է Իսպանիայի իշխանություններին փոխհատուցել տուժած ընտանիքի բարոյական վնասը: Նմանատիպ մոտեցում է նկատվում նաև Հայաստանում: Լոռու մարզի Թումանյան շրջանի մոտ 70 բնակիչ դատական հայց են ներկայացրել Ախթալայի լեռնահարստացման կոմբինատի դեմ՝ պնդելով, որ ծանր մետաղների արտանետումները խախտում են իրենց առողջության և անձնական կյանքի իրավունքները⁴:

Մարդու անձնական կյանքի իրավունքի իրացումը միջազգային փաստաթղթերում

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը⁵ և Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 12-րդ հոդվածը պաշտպանում են անձի անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգանքի իրավունքը: Երկու փաստաթղթերն էլ ենթադրում են ինչպես պետության պարտականությունը՝ ստեղծել այնպիսի հանգամանքներ, որոնք թույլ են տալիս իրականացնել այս իրավունքը, այնպես էլ պաշտպանություն պետական միջամտությունից:

Վերջին տարիներին Եվրոպական դատարանը 8-րդ հոդվածն ավելի լայնորեն մեկնաբանել է մի քանի գործերի շրջանակներում, որոնք հաջորդիվ կուսումնասիրենք՝ ընդունելով, որ «միջավայրի որակը կարող է ազդել անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքի վրա»: Անձնական կյանքի խախտման մեջ են մտնում այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են աղտոտվածությունը, բարձր աղմուկը և տհաճ հոտերը: Արդյունքում, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը դառնում է իրավական խնդիր, որը պաշտպանում է մարդկանց անձնական, ինչպես նաև քաղաքական կյանքը:

Անձնական կյանքի իրավունքի իրացումը ներպետական իրավական ակտերում

Հայաստանի համար հատկապես կարևոր է

շրջակա միջավայրի իրավունքի և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքների ինտեգրման հարցը: ՀՀ Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «Պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև»: (Հոդված 12, կետ 1): Ավելին, այն սահմանում է բոլորի պարտականությունը՝ հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանման մասին: (Հոդված 12, կետ 2)

Շրջակա միջավայրի և անձնական կյանքի միջև կապը

Այնուհայտ է դառնում, որ շրջակա միջավայրի հետ կապված խնդիրները անմիջականորեն սպառնում են անձնական կյանքի սահմաններին, եթե մենք այն լայնորեն դիտարկենք որպես անվտանգ վայր՝ թե՛ ֆիզիկական, թե՛ հոգևոր առումով: Անհնար է քննարկել «անձնական կյանքի իրավունքը», եթե մարդը պետք է ապրի արդյունաբերական գոտու մոտ, որը երեխաների մոտ քրոնիկ հիվանդություններ կարող է առաջացնել, կամ ստիպված է ամեն օր շնչել թույլատրելից բարձր աղտոտված օդ:

Նման հանգամանքները եվրոպական դատական նախադեպային ակտերում արդեն ճանաչվել են որպես մարդու իրավունքների խախտումներ: Օրինակ՝ Guerra and Others v. Italy (1998) գործում դատարանը նշել է, որ պետությունը պետք է քաղաքացիներին հասանելիություն տա վտանգավոր արտանետումների վերաբերյալ հավաստի տեղեկատվությանը, քանի որ նման տեղեկատվության բացակայությունը վտանգում է նրանց առողջությունն ու անձնական կյանքը⁶: Մեկ այլ՝ Fadeyeva v. Russia (2005) գործում Եվրոպական դատարանը որոշել է, որ դիմորդի անձնական կյանքի և բնական իրավունքը խախտվել է՝ մետալուրգիական գործարանի մոտ ապրելով, որտեղ աղտոտվածության մակարդակը թույլատրելից բարձր էր⁷:

Այսպիսի օրինակները ցույց են տալիս, որ շրջակա միջավայրի իրավունքների և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության միջև գիծը որոշ չափով աղավաղված է: Բնապահպանական հարցերը նախկինում համարվում էին «հանրային», բայց այսօր դրանք դարձել են խիստ անձնական:

Հետազոտության արդիականությունը

Շրջակա միջավայրի ազդեցությունը անձնական կյանքի անձեռնմխելիության վրա դեռևս լավ հետազոտված չէ, չնայած նրա, որ վերջին տարիներին շրջակա միջավայրի անվտանգության հարցերի շուրջ շատ քննարկումներ են եղել թե՛ Հայաստանում, թե՛ արտերկրում: Իրավական աշխատանքների մեծ մասը վերաբերում է միայն առողջ միջավայրի իրավունքին՝ անտեսելով, դրա կապը

անճնական կյանքի անճեռնմխելիության և մարդու առողջության հետ: Այնուամենայնիվ, այս տարրը հատկապես կարևոր է մարդասիրական իրավական համակարգ ստեղծելու համար:

Մարդու իրավունքների ժամանակակից ընկալում ունենալու համար մարդկանց պետք է դիտարկել որպես անհատներ, որոնք ապրում են որոշակի միջավայրերում, այլ ոչ թե որպես վերացական սուբյեկտներ: Կանաչ տարածքներին, մաքուր ջրին և օդին հասանելիությունը պարզապես հարմարություններ չեն. դրանք անհրաժեշտություն են անճնական կյանքը վայելելու համար: Հետևաբար, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ոչ միայն պետության պարտականությունն է, այլև միջոց՝ երաշխավորելու, որ բոլորը հնարավորություն ունենան ապրել անվտանգ, խաղաղ և արժանապատիվ կյանքով:

Օրենքի կիրառման հետ կապված խնդիրներ Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում անճնական կյանքի պաշտպանության և բարենպաստ միջավայրի իրավունքի իրականացման ոլորտում

ՀՀ իրավական համակարգը բախվում է երկու հիմնական մարտահրավերի՝ մի կողմից՝ կարգավորող մակարդակում ամրագրել հիմնական բնապահպանական պարտավորությունները և կենսապայմանները, մյուս կողմից՝ ապահովել քաղաքացիների արդյունավետ հասանելիությունը այնպիսի միջավայրի, որտեղ կարող է իրականացվել նրանց անճնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքը: Չնայած օրենսդրական դրույթների առկայությանը, գործնականում առկա զգալի բացթողումները խոչընդոտում են այդ իրավունքների լիարժեք իրականացմանը:

Իրավական երաշխիքներ և նորմատիվ հիմքեր

ՀՀ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածը սահմանում է հետևյալը.

1. Պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև:

2. Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին¹¹:

Այս կարգավորումն ամրագրում է քաղաքացիական պարտքը և պետության պարտավորությունը՝ պահպանելու կյանքի որակը: Բացի այդ, ՀՀ օրենսդրության մաս են կազմում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումները կարգավորող հատուկ օրենքները: Այսպիսով, ներկայումս ուժի մեջ է «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին»

օրենքը¹²:

ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 85.1 հոդվածը սահմանում է պատասխանատվություն շրջակա միջավայրի խախտումների և բնական միջավայրում թափոնների այրման համար¹³:

Այս կանոնները հիմք են հանդիսանում հետևյալի համար՝ ա) շրջակա միջավայրի ճանաչումը որպես կյանքի անհրաժեշտ պայման, բ) հնարավոր վնասը գնահատելու և շրջակա միջավայրը պաշտպանելու գործընթացների առկայությունը, և գ) շրջակա միջավայրի խախտումների համար իրավական պատասխանատվության ապահովումը:

Իրավակիրառման բացերը և քաղաքացիների հասանելիությունը

Հայաստանում շրջակա միջավայրի իրավունքների զարգացումը հետևողական է թվում միայն թղթի վրա: 1990 թվականի Անկախության հռչակագրում բնական պաշարները շատ լայնորեն են հիշատակվում՝ առանց քաղաքացիների համար որևէ կոնկրետ իրավունքների. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային հարստությունը՝ հողը, ընդերքը, օդային տարածությունը, ջրային և այլ բնական պաշարները, տնտեսական, մտավոր, մշակութային կարողությունները, նրա ժողովրդի սեփականությունն է» (կ.7)¹⁴: 1995 թվականի Սահմանադրությունը պարզապես սահմանում էր պետության պատասխանատվությունը: Սահմանադրության 10-րդ հոդվածում նշվում էր, որ «Պետությունը ապահովում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը և վերարտադրությունը, բնական պաշարների բանական օգտագործումը»¹⁵: Սա վերաբերում էր պետության գործառնությանը, բայց ոչ քաղաքացիների իրավունքին՝ պահանջել շրջակա միջավայրի չափանիշների պահպանում: Միայն 2005 թվականի բարեփոխման արդյունքում Սահմանադրության մեջ ներդրվեց լիարժեք անհատական երաշխիք: Սահմանադրության 33.2 հոդվածը ամրագրեց, որ «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում, պարտավոր է անձամբ և այլոց հետ համատեղ պահպանել և բարելավել շրջակա միջավայրը: Պաշտոնատար անձինք պատասխանատվություն են կրում բնապահպանական տեղեկատվությունը թաքցնելու կամ դրա տրամադրումը մերժելու համար»¹⁶: Սակայն գործնականում այս իրավունքը մեծ մասամբ չէր իրացվում: 33.2-րդ հոդվածը չէր համարվում պաշտպանության անկախ հիմք, քանի որ օրենքը չէր սահմանում անհրաժեշտ ընթացակարգեր, չկային վնասի չափանիշներ, շրջակա միջավայրի ռիսկերի գնահատման չափանիշներ, շրջակա միջավայրի մոնիթորինգին քաղաքացիների մասնակցության

www.artadaradutyjournal.com

ընթացակարգ կամ խախտումները ապացուցելու մեխանիզմ:

2015 թվականի Սահմանադրությունը վատթարացրեց այս խնդիրը: Անհատական իրավունքները գործնականում անհետացան: 12-րդ հոդվածի նոր տարբերակում միայն նշվում է. «1. Պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև: 2. Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին»: Այս դրույթը դարձել է պետական քաղաքականության ընդհանուր սկզբունք՝ առանց քաղաքացիներին դատարանում պաշտպանություն փնտրելու հնարավորություն երաշխավորելու: Հետևաբար, 2015 թվականից ի վեր դատարանները շրջակա միջավայրի վեճերը սկսել են ավելի ու ավելի դիտարկել որպես պետական վարչական հայեցողության հարցեր, այլ ոչ թե որպես սահմանադրական մարդու իրավունքների խախտումներ:

Արդյունքում, քաղաքացիները հայտնվել են կրկնակի դժվարության մեջ՝ չկա ո՛չ շրջակա միջավայրի իրավունքների ուղղակի սահմանադրական երաշխիք, ո՛չ էլ դրանց խախտումը ապացուցելու ընթացակարգային գործիքներ: Սա լրջորեն սահմանափակում է հանրության արդարադատությանը հասանելիությունը և գործնականում անհնար է դարձնում շրջակա միջավայրի շահերի պաշտպանությունը:

Երկրորդ, ըստ «Էկոլուր» հետազոտական կենտրոնի կողմից պատրաստված Հայաստանում շրջակա միջավայրի օրենսդրության վիճակի և հանրության մասնակցության մեխանիզմների վերանայման (2022), քաղաքացիների համար շրջակա միջավայրի ռիսկերի վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիությունը դեռևս լիարժեք չէ, իսկ հանրության մասնակցությունը որոշումների կայացմանը հաճախ ֆորմալ է: Այս գեկույցը ընդգծում է, որ շրջակա միջավայրի գնահատման և հանրության մասնակցության ընթացակարգերի համակարգը հետագա կատարելագործում և ուժեղացված վերահսկողություն է պահանջում¹⁸:

Ազդեցությունը անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքի իրացման վրա

Անձնական և ընտանեկան կյանքը գաղտնիության, անվտանգության և բարեկեցության անհրաժեշտ աստիճանով վայելելու կարողությունը անմիջականորեն տուժում է, երբ անձի կենսապայմանները վատթարանում են: Սա նշանակում է, որ ՀՀ-ի համատեքստում շրջակա միջավայրի խախտումները, ինչպիսիք են օդի, ջրի և հողի աղտոտումը, ինչպես նաև արդյունաբերական արտանետումների անբավարար վերահսկողությունը, բացի էկոլո-

գիական հետևանքներից, ունեն նաև իրավական հետևանքներ անձնական կյանքի պաշտպանության համար:

Խնդիրն ավելի է սրվում այն փաստով, որ եթե քաղաքացին չի տիրապետում իր բնակության վայրի մասին իրական տեղեկատվության, օրինակ՝ ապրում է բարձր աղտոտվածության մակարդակ ունեցող արդյունաբերական տարածքի մոտ, կամ չի կարող ազդել ենթակառուցվածքային նախագծերի մասին որոշումների կայացմանը, արդյունքում, անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի իրականացումը սահմանափակվում է անկախության, ներդաշնակության և ընտանիքի բարեկեցության իմաստով:

Հիմնական իրավական խնդիրները

Հայաստանի իրավական համակարգն ունի հետևյալ հիմնական խնդիրները՝

1. Առողջ շրջակա միջավայրի իրավունքը որպես մարդու հիմնական իրավունք չի երաշխավորվում Սահմանադրությամբ: Բարենպաստ միջավայրի իրավունքի մասին ձևակերպման բացառումը ներկայիս գործող Սահմանադրությունից նվազեցնում է քաղաքացիների համար այս հիմքով ուղղակիորեն իրենց խախտված իրավունքները բողոքարկելու իրավական հնարավորությունները:

2. Մասնակցության և իրազեկման մեխանիզմների անբավարար իրականացում

Հանրային մասնակցությունը թույլատրվում է օրենքով, բայց պրակտիկայում որոշումների վրա ազդելու քաղաքացիների լիազորությունը սահմանափակված է, և շրջակա միջավայրի ռիսկերի վերաբերյալ տվյալները կարող են հեշտությամբ հասանելի չլինել:

3. Անձնական կյանքի իրավունքի և շրջակա միջավայրի իրավունքի միջև կապը լիարժեք ամրագրված չէ: Իրավական համակարգը հստակորեն չի նշում, որ շրջակա միջավայրի խախտումները միշտ դիտարկվում են որպես անձնական և ընտանեկան կյանքի սպառնալիք կամ միջամտություն, չնայած այն դիտարկման, որ միջազգային դատարանների պրակտիկան հաստատում է այս տրամաբանությունը:

Հետևանքներ և կարևորություն

Վերը նշված իրավական հարցերն ունեն կոնկրետ հետևանքներ: Դրանք նվազեցնում են քաղաքացիների գաղտնիության պաշտպանության արդյունավետությունը, երբ կենսապայմանները վտանգավոր կամ անկայուն են: Օրինակներ են մշտական աղմուկը կամ աղտոտումը, որը խաթարում է ընտանեկան կյանքը և հանգիստը, կամ արդյունաբերական արտանետումներով տարածքներում ապրող երեխաների քրոնիկ հիվանդությունները: Այս իրավիճակներում շրջակա միջավայրի գործոնները անհատի կամքի հակառակ, սահմանափակում են անձնական կյանքի իրավունքի իրա-

կանացումը:

Բացի այդ, մարդիկ կորցնում են որոշումներ կայացնելու, օրինակ՝ տեղափոխվելու, բողոքներ ներկայացնելու հնարավորությունը՝ քաղաքացիների մասնակցության և տեղեկատվության մատչելիության ցածր մակարդակի պատճառով, ինչը նաև սահմանափակում է նրանց ինքնավարությունը, որը անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի բաղադրիչ է:

Կատարելագործման անհրաժեշտ ուղղությունները

Այս խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ են հետևյալ գործողությունները.

ա. Օրենսդրական մակարդակով ճանաչում, որ անբարենպաստ միջավայրը կարող է դիտվել որպես անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքի խախտում, ինչը ճանապարհի կբացի նման խախտումների դեմ դատական պաշտպանության համար:

բ. Շրջակա միջավայրի փորձագիտական որոշումների կատարման համակարգի ամրապնդում՝ չկատարման համար հստակ պատժամիջոցներով:

գ. Հասարակական մասնակցության և տեղեկատվական հասանելիության մեխանիզմների ուժեղացում, ներառյալ նախագծերի ազդեցության վերաբերյալ պարտադիր իրազեկումը և քաղաքացիների՝ որոշումների վրա ազդելու հնարավորությունը:

Անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի և շրջակա միջավայրի հարցերի փոխկապակցվածությունը միջազգային իրավական և դատական մոտեցումներով

1. Միջազգային իրավունքի ուղեցույցները

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոմվենցիայի (ՄԻԵԿ) 8-րդ հոդվածը երաշխավորում է անձի անձնական և ընտանեկան կյանքի հանդեպ հարգանքի իրավունքը: Բացի մարդու անձնական կյանքին միջամտությունից պաշտպանելը, այն պետությանը պարտավորեցնում է այս իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել:

Վերջին տասնամյակներում միջազգային պրակտիկան սկսել է ընդունել, որ անբարենպաստ շրջակա միջավայրի պայմանները, ինչպիսիք են օդի, ջրի և հողի աղտոտումը, ինչպես նաև անցանկալի արդյունաբերական արտանետումները, կարող են հատուկ ազդեցություն ունենալ անհատի անձնական և ընտանեկան կյանքի վրա: Սա ընդլայնում է անձնական կյանքի իրավունքի ավանդական մեկնաբանությունը և հաստատում է դրա և շրջակա միջավայրի պայմանների միջև հստակ կապ:

2. ՄԻԵԿ-ի հիմնական որոշումներ

2.1 López Ostra v. Spain (1994)²⁰

López Ostra v. Spain գործում Եվրոպական դատարանը քննել է դիմորդի բողոքը, որը բնակվում էր թափոնների մաքրման գործարանի հարևանությամբ, որի գործունեությունը ուղեկցվում էր ուժեղ հոտերով, աղմուկով և թունավոր արտանետումներով: Այս ազդեցությունները անմիջական ֆիզիկական վնաս չէին պատճառում, բայց նրա տանը ապրելը դարձնում էին չափազանց անհարմար:

Դատարանը պարզել է, որ նման պայմանները վատթարացնում են անձի «կյանքի որակը» իր իսկ տանը, որը ՄԻԵԿ-ի 8-րդ հոդվածով նախատեսված պաշտպանության հիմնական տարր է: ՄԻԵԿ-ը եզրակացրել է, որ՝

- Շրջակա միջավայրի վրա լուրջ ազդեցությունը կարող է միջամտություն լինել անձնական և ընտանեկան կյանքի հանդեպ հարգանքի իրավունքին
- Պետությունն ունի դրական պարտականություն՝ քաղաքացիներին պաշտպանելու արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկելու համար, նույնիսկ եթե վնասի աղբյուրը մասնավոր ձեռնարկություն է
- Իսպանական իշխանությունների կողմից անհրաժեշտ միջոցներ չձեռնարկելը հանգեցրել է ՄԻԵԿ-ի 8-րդ հոդվածի խախտման:

Այս որոշումը դարձավ ելակետային շրջակա միջավայրի ստանդարտների մշակման համար՝ անձնական կյանքի իրավունքի համատեքստում:

2.2 Guerra and Others v. Italy (1998)²¹

Guerra and Others v. Italy գործը վերաբերում էր Մանֆրեդոնիայի քիմիական գործարանի մոտակայքում բնակվող քաղաքացիների խնդրին, որը հաճախակի վթարների և թունավոր արտանետումների պատճառով ավելի մեծ ռիսկ էր ներկայացնում:

Հիմնական խնդիրը իշխանությունների կողմից գործարանի գործունեության հետ կապված ռիսկերի մասին բնակիչներին ժամանակին և ամբողջական տեղեկատվություն չտրամադրելն էր: Չնայած քիմիական վթարների վերաբերյալ տվյալների առկայությանը պետությունը չի ձեռնարկել կանխարգելիչ միջոցներ, չի տեղեկացրել հանրությանը կամ չի ապահովել համարժեք պաշտպանություն:

ՄԻԵԿ-ը որոշել է՝

- Պետությունը պարտավոր է քաղաքացիներին տեղեկատվություն տրամադրել շրջակա միջավայրի ռիսկերի մասին, եթե դա անհրաժեշտ է նրանց առողջությունն ու բարեկեցությունը պաշտպանելու համար
- Նման տեղեկատվություն չտրամադրելը նաև խախտում է Կոմվենցիայի 8-րդ հոդվածը, քանի որ այն անմիջականորեն ազդում է քաղաքացիների անձնական և ընտանեկան կյանքը անվտանգ կազմակերպելու ունակության վրա:

www.artadaratutyunjournal.com

Այս դեպքը ամրապնդեց դրական պարտավորությունների հասկացողությունը, որոնք ներառում են տեղեկատվության բացությունը և թափանցիկությունը:

2.3 *Fadeyeva v. Russia* (2005)²²

Fadeyeva v. Russia գործում դիմորդը բնակվում էր մետաղագործական գործարանի գործունեության պատճառով պաշտոնապես սանիտարական վտանգի ենթարկված տարածքում: Ռուսաստանի իշխանությունները ընդունել էին արտանետումների չափազանց մեծ ծավալը և առողջության համար ռիսկերը, բայց տասնամյակներ շարունակ միջոցներ չէին ձեռնարկել նրան տեղափոխելու կամ աղտոտումը նվազեցնելու համար:

Գատարանը որոշել է՝

- Այս գործում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունը հաստատված է որպես համակարգային և երկարաժամկետ
- Պետությունը չի կատարել իր դրական պարտականությունը՝ պաշտպանել քաղաքացուն իր իսկ կողմից ընդունված վնասից
- Ռուսաստանին կարելի է պատասխանատու համարել արդյունավետ միջոցառումների բացակայության համար (տեղափոխում, փոխհատուցում, արտանետումների վերահսկում):

ՄԻԵԳ-ը վերահաստատել է, որ նույնիսկ առանց առողջությանը ուղղակի վնաս հասցնելու, կենսամիջավայրի որակի խախտումը կարող է միջամտություն լինել անձնական կյանքին:

2.4 *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others* (2024)²³

Այս գործը դարձավ ՄԻԵԳ-ի պատմության մեջ կլիմայական կարևորագույն գործերից մեկը: Երիտասարդ դիմորդների մի խումբ պնդում էր, որ պետությունները բավարար միջոցներ չեն ձեռնարկում կլիմայական ճգնաժամը կանխելու համար, ինչը կարող է՝

- վատ ազդեցություն ունենալ իրենց առողջության համար,
- սահմանափակել նրանց կենսապայմանները,
- ազդել նրանց հոգեբանական վիճակի վրա,
- խախտել 2-րդ, 8-րդ և 14-րդ հոդվածներով նախատեսված նրանց իրավունքները:

Կարևոր է, որ որոշումը չի քննվել ըստ էության:

32 երկրների համար Գատարանը բողոքը անընդունելի է ճանաչել իրավասության բացակայության պատճառով, քանի որ դիմորդները չեն բնակվել այդ երկրներում: Պորտուգալիայի վերաբերյալ Գատարանը նշել է՝

- դիմորդները չեն սպառել ներպետական միջոցները,
- ՄԻԵԳ-ը չի կարող փոխարինել ազգային

դատարաններին,

- կլիմայական կարգավորման հարցերը պահանջում են նախնական գնահատում ներպետական մակարդակով:

Ինչու է գործը կարևոր շրջակա միջավայրի վերաբերյալ քննարկման համար

Անկախ մերժման, որոշումն ունի կոնցետուալ նշանակություն: ՄԻԵԳ-ը հաստատել է, որ կլիմայի փոփոխությունը կարող է պոտենցիալ ազդել 8-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքների վրա, սակայն պահանջների ընդունելիության գնահատումը պահանջում է սուբսիդիարության սկզբունքի խիստ պահպանում: Գատարանը ցույց է տվել պետությունների արտատարածքային պատասխանատվության սահմանները կլիմայական գործերով: Ինչպես նաև Գատարանը հատկացրել է, որ շրջակա միջավայրի և կլիմայական ռիսկերը ավտոմատ կերպով չեն կազմում 8-րդ հոդվածի խախտում՝ անձնական կյանքի վրա ազդեցության վերաբերյալ կոնկրետ և անհատականացված ապացույցների բացակայության դեպքում:

Այսպիսով, Duarte-ն ցույց է տալիս 8-րդ հոդվածի կիրառման շրջանակը և սահմանափակումները գլոբալ շրջակա միջավայրի հարցերում՝ այն դարձնելով ժամանակակից իրավական դաշտի էական տարր:

3. Պրակտիկ հետևանքներ մարդու իրավունքների համար

Այս օրինակները ընդգծում են մի շարք կարևոր կետեր.

Եթե շրջակա միջավայրի խախտումները (օրինակ՝ օդի աղտոտվածությունը, արդյունաբերական արտանետումները, աղմուկը և հոտերը) զգալիորեն վատթարացնում են կենսամակարդակը, դրանք կարող են դիտվել որպես միջամտություն անձնական և ընտանեկան կյանքին:

Պետությունները դրականորեն պարտավոր են վերահսկել նման գործունեությունը և երաշխավորել հեռավորությունը, տեղափոխումը կամ բավարար ռիսկերի մեղմացման միջոցառումները:

Անհատական իրավունքներն ու հանրային շահերը (օրինակ՝ արդյունաբերությունը և տնտեսական գործունեությունը) պետք է բավականին հավասարակշռված լինեն: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը *Fadeyeva v. Russia* (2005) գործում նշել է, որ Ռուսաստանը չի պահպանել այս հավասարակշռությունը՝

4. Հայաստանի համար կիրառելի մոդել

Այս դեպքերը կարևոր չափանիշ են հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետությունում տիրող իրավիճակը գնահատելու համար, չնայած որ դրանք մեզ համար ուղղակիորեն նախադեպեր չեն ստեղծում: Հաշվի առնելով հայկական համատեքստը, որը ներառում է շրջակա միջավայրի խնդիրներ (օրինակ՝ արդյունաբերական աղտոտվածություն,

տեղեկատվական թափանցիկության բացակայություն և քաղաքացիների մասնակցություն), ակնհայտ է, որ ազգային օրենքներն ու գործելակերպը պետք է հաշվի առնեն այն հնարավորությունը, որ շրջակա միջավայրի քայքայումը կարող է գրկել քաղաքացիներին իրենց անձնական կյանքի իրավունքը լիարժեք իրականացնելու հնարավորությունից:

Այնուամենայնիվ, կարևոր է հիշել, որ հաճախ ազգային մակարդակով հատակ չի ընդունվում, որ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունը իրական կերպով խախտում է անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը: Ազգային օրենքները կարող են նախատեսել շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, սակայն պարտադիր չէ, որ այն կապեն որպես այդպիսին անձնական կյանքի իրավունքի խախտման հետ: Այսպիսով, քաղաքացիները բախվում են իրավական բացի. նրանք կարող են ապացուցել բնապահպանական պարտավորության խախտումը, սակայն ոչ միշտ այն կապել անձնական կյանքի որպես ինքնուրույն իրավունքի խախտման հետ:

Հետևաբար, կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները.

- Ինչպես միանշանակ հաստատում է միջազգային դատական պրակտիկան, մասնավոր և ընտանեկան կյանքի իրավունքը կարող է խախտվել շրջակա միջավայրի գործոններից և կենսապայմաններից:

- Այս ռազմավարությունը պետք է ներառվի հայկական ազգային իրավական համակարգում, որպեսզի պաշտպանվի շրջակա միջավայրն ամբողջությամբ՝ միաժամանակ ընդունելով այն որպես անհատի անձնական կյանքի մի մաս:

- Հայաստանի համար սա ենթադրում է օրենքների, իրավական ընթացակարգերի և քաղաքականության ստեղծում կամ փոփոխություն, որոնք մարդկանց հնարավորություն կտան պահանջել անձնական կյանքի պաշտպանություն, եթե իրենց կենսապայմանները անցանկալի են:

Կարգավորող դրույթները և դրանց կիրառումը Հայաստանի Հանրապետությունում: Մեխանիզմներ, պրակտիկա և օրենքի բացեր

1. Իրավական հիմք

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը պահանջում է, որ բոլորս հոգ տանենք բնության մասին և ամրագրում է այն գաղափարը, որ պետությունը պատասխանատու է շրջակա միջավայրի պահպանման և վերականգնման համար²⁵: Այս նորմը սահմանում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում վարվող քաղաքականության սահմանադրական չափորոշիչը և ծառայում է որպես հիմք շրջակա միջավայրի պաշտ-

պանության ոլորտում միջոցառումների ստեղծման համար, որոնք կարևոր են քաղաքացիների անձնական կյանքի պաշտպանության համար:

Նախատեսվող նախագծերի շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը կարգավորող հիմնական իրավական և ընթացակարգային գործիքը «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» (ՇՄԱԳ) օրենքն է, որը սահմանում է պետական փորձագիտական եզրակացությունների, հանրային լսումների և հանրային ծանուցման պահանջներ²⁶: 2023 թվականին փոփոխությունների և նոր տարբերակի ընդունումը, որը պարզաբանում է կարծիքներ կիրառող մարմինների լիազորությունները և ընդլայնված հանրային մասնակցության ընթացակարգերը, կարևոր թարմացում է: Այս փոփոխությունները անմիջականորեն ազդում են քաղաքացիների՝ տեղեկատվություն ստանալու և իրենց շրջակա միջավայրին ազդող որոշումների կայացմանը մասնակցելու ունակության վրա:

Բնական ռեսուրսների օգտագործման կանոնակարգերը, խախտումների համար պատասխանատվությունը և հատուկ պահպանվող բնական տարածքների պահպանումը կարգավորվում են «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» օրենքով և դրան առնչվող օրենքներով²⁷: Այս օրենքները, երբ համակցվում են «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման» (ՇՄԱԳ) հետ, ապահովում են շրջակա միջավայրի պահպանման իրավական հիմքը:

Միջազգային պարտավորություններ

2001 թվականին Հայաստանը վավերացրել է Օրհուսի կոնվենցիան²⁸: Այս պարտավորությամբ ամրապնդվում են շրջակա միջավայրի հարցերում արդարադատության, որոշումների կայացմանը մասնակցության և շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիության ազգային չափանիշները: Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթները պետք է ներառվեն պետական մարմինների ընթացակարգերում:

Օմբուդսմենը (մարդու իրավունքների պաշտպան) քաղաքացիներին հնարավորություն է տալիս բարձրաձայնել իրենց մտահոգությունները պետական կազմակերպությունների կողմից իրավունքների խախտումների վերաբերյալ, ներառյալ տեղեկատվության հասանելիությունը և շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջոցառումները: Սովորական դատարաններից դուրս արդարադատություն ստանալու կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը Օմբուդսմենն է²⁹:

2024 թվականի փետրվարի 19-ին ՄԻՊ-ը ընդունել է բնապահպանական խնդիրներով զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին: Հանդիպման նպատակն էր քննարկել բնապահպանական ոլորտում առկա այն

խնդիրները, որոնք առնչվում են մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգին Պաշտպանը նշել է, որ շրջակա միջավայրը, դրա պահպանությունն ու բնագավառում առկա խնդիրներն ուղղակիորեն կապված են մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի հետ: Այս համատեքստում ընդգծվել է, որ մաքուր, առողջ, անվտանգ և կայուն զարգացող շրջակա միջավայրի բացակայության պարագայում մարդը գրկվում է իր կենսական մի շարք իրավունքների իրացման հնարավորությունից: Այս ձևակերպումը տրամաբանական ուժ է տալիս իրավական նորմերին, հաստատելով, որ շրջակա միջավայրի վատթարացումը համարվում է մարդու հիմնական իրավունքների իրականացումը սահմանափակող գործոն: Քանի որ առողջությունը, ընտանեկան կյանքը և կենսապայմանները անմիջականորեն կապված են անձնական և ընտանեկան կյանքի ոլորտի հետ, օմբուդսմենի դիրքորոշումը հաստատում է, որ շրջակա միջավայրի խախտումները կարող են նաև ազդել անձնական կյանքի հարգման իրավունքի վրա՝ ազդելով առօրյա կյանքի որակի, տան անվտանգության և ընտանիքի բարեկեցության վրա:

Եզրակացություն

Հայաստանի իրավական համակարգը հիմնարար է և մեծ մասամբ համապատասխանում է միջազգային չափանիշներին: Այն բաղկացած է շրջակա միջավայրի պաշտպանության օրենքների համակարգից, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին մասնագիտացված օրենքից (2023 թվականի բարեփոխմամբ) և միջազգային պարտավորություններից:

2. Իրացման մեխանիզմներ՝ հանրայնացում, փորձագիտություն և դիտարկում

Հանրության մասնակցության և շրջակա միջավայրի վրա (ՇՄԱԳ) ազդեցության գնահատման ընթացակարգեր

ՇՄԱԳ օրենքը հստակորեն նախատեսում է հետևյալ փուլերը՝ նախաձեռնության մասին ծանուցում, գնահատման նյութերի պատրաստում, նյութերի հրապարակում, հանրային քննարկումներ (լսումներ), փորձագիտական եզրակացության ստացում և լիազոր մարմնի կողմից որոշումների կայացում: 2023 թվականի փոփոխությունները կարգավորել են լսումների և նյութերի հրապարակման վերջնաժամկետները և ամրապնդել տեղեկատվության պահանջները: Սա, կարծես, բավականաչափ լավ ռեսուրսներ է ապահովում բնակիչներին՝ իրենց կարծիքը հայտնելու և իրենց շրջապատին ազդող նախագծերի մասին տեղեկանալու համար:

Սակայն, գործնականում, ընթացակարգերի իրացումը հարցեր է առաջացնում: Նյութերի հրապարակումը հաճախ մակերեսային է (տեղեկատ-

վությունը տեղադրվում է կայքերում, բայց ծանուցումները չեն հասնում շահագրգիռ անձանց), քննարկումների ժամկետները միշտ չէ, որ թույլ են տալիս մասնակիցներին լիովին պատրաստվել, և գնահատման որակը (ներառյալ այլընտրանքային տարբերակների և մեղմացնող միջոցառումների ուսումնասիրության ամբողջականությունը) տարբեր է: Օրիուսի ստանդարտների կիրառման վերաբերյալ ինչպես տեղական վերլուծական ակնարկները, այնպես էլ միջազգային զեկույցները փաստաթղթավորում են այս գործնական խնդիրները:

Պետական փորձագետների կողմից վերահսկողություն և կարծիքների կիրառում

ՇՄԱԳ օրենքը նախատեսում է պետական փորձագիտական վերահսկողություն և եզրակացության տրամադրում, որը պետք է հաշվի առնվի նախագծի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս: Հիմնական խնդիրն այն է, որ փորձագիտական եզրակացության մեջ նշված պայմանների պահպանման մոնիթորինգի հուսալի մեխանիզմը (մոնիթորինգ, չկատարման համար պատժամիջոցներ, հաշվետվություն) միշտ չէ, որ գործում է: Նախարարական և գերատեսչական կանոնակարգերը փորձում են լրացնել այս բացը, սակայն կիրառման պրակտիկան թույլ է³¹: Մոնիթորինգի զեկույցները հազվադեպ են, և վարչական միջոցառումները միշտ չէ, որ կիրառվում են: 2024-2025 թվականներին Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարությունը հրապարակել է կանոնակարգերի փաթեթներ, որոնք ուղղված են վերահսկողության ամրապնդմանը, սակայն համակարգային ազդեցության համար անհրաժեշտ է պատժիչ և կանխարգելիչ միջոցառումների հետևողական պրակտիկա:

Օմբուդսմենի դերը և արդարադատության հասանելիությունը

Բնապահպանական հարցերով դատական պաշտպանության հասանելիությունը հնարավոր է դարձել ազգային օրենքների և Օրիուսի կոնվենցիայի շնորհիվ³²: Իրականում մարդիկ կարող են դատարաններին և Օմբուդսմենին բողոքներ ներկայացնել ընթացակարգային խախտումների կամ իրենց կենսապայմաններին սպառնացող վտանգների վերաբերյալ: Օմբուդսմենը պարբերաբար վերանայում է բնապահպանական բողոքները և առաջարկություններ անում: Այնուամենայնիվ, դատարանները հաճախ դժվարանում են գնահատել փորձագիտական կարծիքները և գիտական ապացույցները, ինչը նվազեցնում է դատական պաշտպանության արդյունավետությունը:

3. Պրակտիկ բացեր և նորմերի իրացման հետ կապված խնդիրների օրինակներ

Տեղեկատվության հասանելիություն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գործնականում, ոչ բոլոր շահագրգիռ կողմերն են ստանում շինարարական կամ արդյունաբերական գործունեության ծրագրերի մասին ծանուցումներ, չնայած պաշտոնական ծանուցման պարտավորությունները հստակ նշված են: Խոշոր նախագծերի մասին համայնքներին հաճախ հայտարարվում է այն փուլում, երբ դժվար է վիճարկել որոշումը: Օրինակ կոնվենցիան դեռևս լիովին չի իրականացվել, սակայն դրա իրականացման միջազգային առաջարկությունները ընդգծում են ժամանակին և հավանաբար փակ տեղեկատվության կարևորությունը³³ :

Մոնիթորինգի և գնահատման որակը

ՇՄԱԳ- հաշվետվությունների որակը կախված է փորձագետների հմտություններից, հետազոտության ծավալից և այլընտրանքների քննարկման ամբողջականությունից:

Որոշ նախագծեր ստանում են «պաշտոնական» հաստատում, չնայած նրա, որ դեռևս թույլ են իրականացման մոնիթորինգի միջոցառումները: Սա նշանակում է, որ նշված վնասի նվազեցման միջոցառումները կամ չեն իրականացվում, կամ անբավարար են: Սա կարևոր է քաղաքացիների անձնական կյանքի պաշտպանության համար և տեսականորեն նշված պաշտոնական «բնապահպանական» թույլտվությունը չի երաշխավորում ռիսկերի իրական վերացումը:

Դատական պրակտիկա և հասանելիության խոչընդոտներ

Չնայած շրջակա միջավայրի վերաբերյալ դատավարությունները թանկ և ժամանակատար են, քաղաքացիները հաճախ դիմում են դատարաններ: Շահերի բախում կարող է առաջանալ նաև այն պատճառով, որ դատարանները հաճախ հիմք են ընդունում սահմանափակ կամ պետական փորձագիտական գնահատականներ: Չնայած Օմբուդսմենը գործում է որպես կարևորագույն պաշտպան, նրա որոշումները միայն խորհրդատվական են և միշտ չէ, որ կատարվում են:

4. Հետևանքներ անձնական կյանքի իրավունքի իրացման համար

Շրջակա միջավայրի կարգավորման իրականացման հետ կապված խնդիրները անմիջական ազդեցություն ունեն քաղաքացիների անձնական իրավունքների վրա: Թերի և ուշացած տեղեկատվությունը, ֆորմալ լուծումները, հիմք չունեցող եզրակացությունները և թույլ կիրառումը դժվարացնում են մարդկանց համար իրենց տների, առողջության և ընտանեկան կյանքի պաշտպանությունը: Այլ կերպ ասած՝ կա պաշտոնական իրավական պաշտպանություն, բայց չկան բավարար ընթացակարգեր այն կիրառելու համար, և հենց սա է հանգեցնում այն «իրավական բացի» առաջացմանը:

5. Առաջարկություններ նորմերի իրացման ամրապնդման համար

ա. Ամրապնդել տեղեկատվական մեխանիզմները: Պարտադրել կառույցներին ուղղակիորեն շահագրգիռ համայնքներին ծանուցումներ ուղարկել, հրապարակել ՇՄԱԳ-ների համառոտ ամփոփագրեր, այլ ոչ թե պարզապես ծանուցումներ, և երկարաձգել մասնակցության վերջնաժամկետները, մասնավորապես՝ խոցելի խմբերի համար (Օրինակ պրակտիկա):

բ. Բարձրացնել գնահատումների անկախությունն ու որակը՝ ստեղծելով անկողմնակալ մասնագետների գրանցամատյան:

գ. Բարձրացնել պատասխանատվությունն ու մոնիթորինգը՝ ներդնելով հստակ պատժամիջոցներ փորձագիտական եզրակացության պայմանները չկատարելու համար և մոնիթորինգի զեկույցների պարտադիր հրապարակման մեխանիզմ:

դ. Բարելավել դատական և վարչական ընթացակարգերը՝ դատավորներին սովորեցնելով, թե ինչպես գնահատել շրջակա միջավայրի ապացույցները, ընդլայնելով անհապաղ պաշտպանության (ժամանակավոր արգելքներ, աշխատանքի կասեցում) ծավալը:

Սահմանադրական ուղենիշը, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման ժամանակակից մեթոդները, Օրինակ կոնվենցիայի շրջանակներում ստանձնած միջազգային պարտավորությունները և Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը Հայաստանի իրավական համակարգի էական բաղադրիչներ են, որոնք պաշտպանում են շրջակա միջավայրը և, անուղղակիորեն, քաղաքացիների անձնական կյանքը: Փորձագիտական գնահատականների որակը, իրավապահ մարմինների վերահսկողությունը, տեղեկատվության մատչելիությունը և արդյունավետ դատական պաշտպանության հասանելիությունը՝ բոլորը պետք է անընդհատ ամրապնդվեն, քանի որ իրավական ձևի և պրակտիկայի միջև եղած բացը դեռևս բավականին մեծ է: Իրացման մեխանիզմների ապահովումը միայն բնապահպանական խնդիր չէ, այն Հայաստանի որոշակի համայնքներում ապրող մարդկանց անձնական և ընտանեկան կյանքի պաշտպանության հարց է:

Եզրակացություն

Վերլուծությունը ցույց տվեց, որ անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի և շրջակա միջավայրի խնդիրների միջև եղած փոխհարաբերության հարցը վաղուց դուրս է եկել զուտ շրջակա միջավայրի հարցերի շրջանակից:

Մարդու առողջությունը կամ բարեկեցությունը վտանգող շրջակա միջավայրի աղտոտումը համարվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում³⁴ : Այս դիր-

www.artadadutyjournal.com

քորոշումը շարունակաբար ընդունվել է միջազգային պրակտիկայում, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումներում: Արդյունքում, պետությունը պետք է միջոցներ ձեռնարկի առողջ շրջակա միջավայրի իրավունքը պաշտպանելու համար, որը դառնում է անձնական կյանքի էական բաղադրիչ:

Հայաստանը զգալի առաջընթաց է գրանցել այս հարաբերությունները ճանաչելու հարցում՝ վավերացնելով կարևոր միջազգային պայմանագրեր, ինչպիսին է Օրիուսի կոնվենցիան³⁵, և ամրագրելով շրջակա միջավայրի իրավունքների սահմանադրական երաշխիքները³⁶: Սակայն այս չափանիշների կիրառումը ցույց է տալիս, որ դրանց իրացման մեխանիզմները դեռևս բավարար չափով արդյունավետ չեն՝ հանրության մասնակցությունը քիչ է, շրջակա միջավայրի տեղեկատվության հասանելիությունը միշտ չէ, որ երաշխավորված է, և այդ իրավունքները պաշտպանելու համար իրավական մեխանիզմների կիրառումը հազվադեպ է:

Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ որոշումների կայացման թափանցիկությունը, շրջակա միջա-

վայրի վրա ազդեցության գնահատումներին քաղաքացիների իրական մասնակցությունը և դատական և վարչական ընթացակարգերի մշակումը, որոնք շրջակա միջավայրի ռիսկերը դիտարկում են որպես հանրային շահերի խախտում և անհատի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության խախտում, կարևոր են իրավական պաշտպանությունը ամրապնդելու համար:

Հետևաբար, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանությունը նույն գործընթացի երկու կողմերն են, որոնք ապահովում են մարդկային արժանապատվության պաշտպանությունը և կայուն ապագայի ստեղծման նախադրյալները: Ժամանակակից պայմաններում այս իրավունքների արդյունավետ իրացումը հնարավոր է միայն դրանց համատեղ քննարկման և փոխադարձ ամրապնդման միջոցով:

¹ Stockholm 1972 - Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment https://www.ipcc.ch/apps/nj-lite/srex/nj-lite_download.php?id=6471#:~:text=Principle%201%20Man%20has%20the,and%20he%20bears%20a%20solemn

² SHOULD TREES HAVE STANDING?- TOWARD LEGAL RIGHTS FOR NATURAL OBJECTS, CHRISTOPHER D. STONE <https://iseethics.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/02/stone-christopher-d-should-trees-have-standing.pdf>

³ ECHR, Case of Lopez Ostra v. Spain (1994)

⁴ <https://ru.aravot.am/2021/06/30/360118/>

⁵ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (European Convention on Human Rights)

⁶ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (Universal Declaration of Human Rights)

⁷ ECHR, Fadeyeva v. Russia, Case of Lopez Ostra v. Spain, Guerra and Others v. Italy

⁸ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015

⁹ ECHR, Guerra and Others v. Italy, 1998

¹⁰ ECHR, Fadeyeva v. Russia, 2005

¹¹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (2015), հոդված 12

¹² «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (HO-110-N, 21.06.2014թ.; 03.05.2023թ. փոփոխություններով)

¹³ ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք, հոդված 85.1

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետության Անկախության հռչակագիր, 1990թ.

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 1995

¹⁶ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2005

¹⁷ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015

¹⁸ Ecolur Research Center. Review of Environmental Legislation and Public Participation Mechanisms in Armenia, Yerevan, 2022.

¹⁹ ECHR, Article 8, European Convention on Human Rights

²⁰ ECHR, Lopez Ostra v. Spain, 1994

²¹ ECHR, Guerra and Others v. Italy, 1998

www.aradaradutyunjournal.com

²² ECHR, Fadeyeva v. Russia, 2005

²³ ECHR, Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others, 2024

²⁴ ECHR, Fadeyeva v. Russia, 2005

²⁵ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, (2015), 50-52 հոդվածներ

²⁶ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (HO-110-N, 21.06.2014թ.; 03.05.2023թ. փոփոխություններով)

²⁷ «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, ինչպես նաև հատուկ բնական տարածքների վերաբերյալ հարակից ակտերը

²⁸ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 2001թ. վավերացված ՀՀ կողմից

²⁹ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքը - 2016թ.

³⁰ Լրատվական հոդված ՄԻՊ կայքից՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/2870#:~:text=%D5%8A%D5%A1%D5%B7%D5%BF%D5%BA%D5%A1%D5%B6%D5%A8%20%D5%B6%D5%B7%D5%A5%D5%AC%20%D5%A7%2C%20%D5%B8%D6%80%20%D5%B7%D6%80%D5%BB%D5%A1%D5%AF%D5%A1,%D5%B4%D5%AB%20%D5%B7%D5%A1%D6%80%D6%84%20%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%82%D5%B6%D6%84%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB%20%D5%AB%D6%80%D5%A1%D6%81%D5%B4%D5%A1%D5%B6%20%D5%B0%D5%B6%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%AB%D6%81>

³¹ «Օրենքը կիրարկող հիմնական իրավական ակտերը» - ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարություն, 2024 թ. մայիսի 10

³² Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 2001թ. վավերացված ՀՀ կողմից

³³ UNECE. Reports on Implementation of Aarhus Convention, վերջին հասանելի հրատարակությունը

³⁴ ECHR, Article 8, European Convention on Human Rights, key cases: Lopez Ostra v. Spain (1994); Fadeyeva v. Russia (2005)

³⁵ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 2001թ. վավերացված ՀՀ կողմից

³⁶ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, (2015)

Օգտագործված գրականություն

1. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 2001թ. վավերացված ՀՀ կողմից
2. UNECE. Reports on Implementation of Aarhus Convention
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015
4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, (2015), 50-52 հոդվածներ
5. «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքը - 2016թ.
6. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (HO-110-N, 21.06.2014թ.; 03.05.2023թ. փոփոխություններով)
7. «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, ինչպես նաև հատուկ բնական տարածքների վերաբերյալ հարակից ակտերը
8. «Օրենքը կիրարկող հիմնական իրավական ակտերը» - ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարություն, 2024 թ. մայիսի 10
9. ECHR, Case of Lopez Ostra v. Spain, 1994
10. ECHR, Guerra and Others v. Italy, 1998
11. ECHR, Fadeyeva v. Russia
12. ECHR, Article 8, European Convention on Human Rights
13. ECHR, Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others, 2024
14. Լրատվական հոդված ՄԻՊ կայքից՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/2870#:~:text=%D5%8A%D5%A1%D5%B7%D5%BF%D5%BA%D5%A1%D5%B6%D5%A8%20%D5%B6%D5%B7%D5%A5%D5%AC%20%D5%A7%2C%20%D5%B8%D6%80%20%D5%B7%D6%80%D5%BB%D5%A1%D5%AF%D5%A1,%D5%B4%D5%AB%20%D5%B7%D5%A1%D6%80%D6%84%20%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%82%D5%B6%D6%84%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB%20%D5%AB%D6%80%D5%A1%D6%81%D5%B4%D5%A1%D5%B6%20%D5%B0%D5%B6%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%AB%D6%81>

www.artadaratutyunjournal.com

РЕЗЮМЕ

Влияние окружающей среды в контексте права на неприкосновенность частной жизни

В условиях заметного ухудшения экологической ситуации мы все больше обеспокоены степенью защиты наших основных прав. Связь между правом на жизнь в благоприятной окружающей среде и правом на защиту личной и семейной жизни имеет особое значение, поскольку неблагоприятные экологические условия могут напрямую влиять на физическое и психическое здоровье человека, а также на его личное и семейное благополучие.

Цели исследования

Цель работы – провести правовой анализ взаимодействия права на неприкосновенность частной жизни и права на защиту личной и семейной жизни в сфере охраны окружающей среды, выявить международные и внутригосударственные подходы и проблемные области обеспечения этих прав.

Методы

Методы исследования включают сравнительно-правовой анализ, систематизацию нормативных актов, анализ судебной практики Европейского суда по правам человека и нормативных актов Республики Армения, а также изучение междисциплинарной литературы в области прав человека и окружающей среды.

Выводы

Необходимо совершенствовать механизмы применения нормативно-правового регулирования, обеспечивать комплексный подход к защите прав человека с учетом экологических факторов, а также расширять участие граждан в принятии решений, связанных с мониторингом и охраной окружающей среды.

Результаты

В результате исследования мы пришли к выводу, что, несмотря на официальное признание связи между состоянием окружающей среды и правом на частную и семейную жизнь, существующие правовые механизмы по-прежнему недостаточно эффективны.

Были выявлены следующие основные проблемы: отсутствие четких правовых критериев, по которым воздействие на окружающую среду может считаться вмешательством в частную жизнь, и недостаточная интеграция экологических факторов в системы принятия градостроительных решений и мониторинга окружающей среды.

Анализ показал, что для обеспечения эффективной защиты прав граждан необходима разработка более конкретных правовых инструментов и установление прозрачных процедур обеспечения участия общественности в принятии важных экологических решений. Результаты подчеркивают необходимость комплексного подхода, который позволит согласовать экологические стандарты с институтом неприкосновенности.

Ключевые слова: Экологическое право, право на неприкосновенность частной жизни, охрана окружающей среды, защита прав человека, Европейский суд по правам человека, Республика Армения.

Karen Tumanyan

Eurasia International University, Applicant

SUMMARY

The Impact of the Environment in the Context of the Right to Privacy

In the context of the noticeable deterioration of the environmental situation, we are increasingly concerned about the extent to which our fundamental rights are protected today. The connection between the right to live in a healthy environment and the right to protect personal and family life is of particular importance, since adverse environmental conditions can directly affect a person's physical and mental health, as well as personal and family well-being.

Research objectives

The aim of the work is to conduct a legal analysis of the interaction between the right to privacy and the right to protect personal and family life in the environmental sphere, to identify international and domestic approaches and problematic areas of ensuring these rights.

Methods

Research methods include comparative legal analysis, systematization of regulatory acts, analysis of the case law of the European Court of Human Rights and RA legal acts, as well as a study of interdisciplinary literature in the

field of human rights and the environment.

Conclusions

It is necessary to improve regulatory application mechanisms, ensure a comprehensive approach to the protection of human rights, taking into account environmental factors, and increase citizen participation in decision-making related to environmental monitoring and protection.

Results

As a result of the study, we came to the conclusion that despite the official recognition of the connection between environmental conditions and the right to private and family life, the existing legal mechanisms are still not sufficiently effective.

The following main problems were identified: the lack of clear legal criteria by which the impact on the environment can be considered an interference with private life and insufficient integration of environmental factors into urban planning decision-making and environmental monitoring systems.

The analysis showed that in order to ensure the effective protection of citizens' rights, it is necessary to develop more specific legal instruments and establish transparent procedures for ensuring public

Key words: *Environmental law, right to privacy, environmental protection, human rights protection, European Court of Human Rights, Republic of Armenia.*

Բնագիրը ներկայացվել է 24.11.2025թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.11.25թ.